

Gülbəniz Cahangirova
Məsmə Zöhrab-Məcid
ADU

İNGİLİS DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ İDİOMLARIN TƏDRİSİ YOLLARI

Açar sözlər: *sabit ifadələr, kontekst, komponent, məcazi məna, ekvivalent.*

Key words: *set-expressions, context, component, figurative meaning, equivalent.*

Ключевые слова: *фиксированные фразы, контекст, компонент, переносный смысл, эквивалент.*

Cəmiyyətin qloballaşması və Azərbaycanın xarici dövlətlərlə əlaqələrinin genişlənməsində, eləcə də beynəlxalq təşkilatlarla və şirkətlərlə iş birliyinin qurulmasında xarici dillərin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu baxımdan başqa əcnəbi dillər kimi ingilis dilinin də öyrənilməsi müasir cəmiyyətdə obyektiv zərurətə çevrilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dilinin öyrənilməsinə maraq artmışdır. Lakin indi ingilis danışq dilinin təkə baza bilikləri kifayət etmir. Hal-hazırda dilin lüğət tərkibində elə sözlər vardır ki, öz həqiqi mənalarını itirib, daha çox məcazi mənada işlənilir. Məhz bu səbəbdən bəzən dili öyrənənlər rast gəldikləri sözün və ya birləşmənin idiomatik ifadə olduğunu bilmədiklərindən çaşb qalırlar və ya məna təhrif olunur.

Məlumdur ki, xalqın müdrikliliyi və ruhu həm də onun idiomlarında bu və ya digər şəkildə təzahür edir, bu və ya digər xalqın atalar sözlərini və ya idiomlarını bilmək isə təkə dili yaxşı bilməyə deyil, həm də xalqın düşüncə tərzini və xarakterini daha yaxşı başa düşməyə kömək edir. İdiomlarda da, atalar sözlərində və zərb-məsəllərdə olduğu kimi xalqın zəngin tarixi təcrübəsi, insanların əmək fəaliyyəti ilə, məişəti və mədəniyyəti ilə bağlı təsəvvürləri əks olunmuşdur. Müxtəlif idiomatik ifadələrin tətbiq edilməsi vasitəsilə danışq nitqinin leksik ehtiyatının genişlənməsi tendensiyası izlənilir.

İdiomları və idiomatik ifadələri bilmədən ingilis dilini yaxşı bilmək mümkün deyil. Onlar hər yerdə istifadə edilir: jurnallarda və ya qəzetlərdə, televiziya və radioda və əlbəttə, danışq dilində. İdiomlar mədəniyyətin bir hissəsidir, heç kim nitqdə idiomları tanımaq, onların mahiyyətini başa düşmək bacarığı olmadan xarici mədəniyyəti öyrənə bilməz. Amerikalılar onların gündəlik həyatda işlədilməsindən sadəcə “zövq alırlar”.

Harri Kollinsin “American-English İdioms” lüğətinin izah etdiyi kimi: “idiom sabit fraza və ya ifadədir, o dilin adı strukturları bəzəndə ziddiyətli mənaya malikdir və ya hərfi tərcümədə müxtəlif mənalara malikdir” [1, 12]. Beləliklə, idiomlar müəyyən edilmiş və təsbit edilmiş mənalı ifadələrdir, onlar adətən aydın olmur və ya açıq – aşkardır. Məsələn, “**sirri açmaq**” mənasını bildirən “**to spill the beans**” və yaxud “**bir kəslə çox ehtiyatla danışmaq**” mənasını ifadə edən “**to handle someone with kid gloves**” kimi birləşmələr idiomlardır. İdiomatiklik dil vahidlərinin bütövlükdə mənası ilə onları təşkil edən ayrı-ayrı komponentlərin mənasının uyğun gəlməməsidir. Dil vahidləri arasında formal və semantik cəhətdən əlaqənin itməsi nəticəsində idiomatiklik yaranmış olur [2, 8]. Sözlər nəyi bildirdiklərini bizə demir, lakin kontekst adətən kömək edir.

İdiomlar ingilis dilinin tədrisində və öyrənilməsində xüsusi yer tutaraq təkcə tələbələr və şagirdlər üçün deyil, hətta dilin daşıyıcıları üçün də dilin öyrənilməsinə qəribəlik və çətinlik gətirir.

İdiomlar metaforik ifadələrdir, onlar digər terminlərdə ümumi təsəvvürə malikdir, bu, analoji fikir ola bilər. İdiom həqiqi mənalı sözlərin qarşılığı olub, onu məcazi məna ilə bildirən sabit söz birləşmələrinə deyilir [3, 97].

C.Seydlin “English Idioms and How to use them” kitabında idiomlara verdiyi tərifə əsasən: “idiom əzbər bilinməsi zəruri olan hazır forma və sabit ifadədir, çünki onu hərfi tərcümə etmək olmaz” [4, 38].

İdiomlar dilə emosional çalar verir və onu canlı edir. Nitq parlaq, obrazlı və emosional olur. İdiomlar linqvistik dayaq kimi mədəniyyəti, elmi, adətləri, dini əks etdirir, dilin estetik aspektini gücləndirir.

İdiomatik ifadələri bilmək leksikanın, bədii və elmi – kütləvi ədəbiyyatın tam başa düşülməsinə kömək edən zəruri hissəsidir.

İdiomlar danışq nitqinin bir hissəsidir, onları bilmədən çox vaxt mü sahibini başa düşmək kifayət qədər çətinidir. Bütün məna yükü idiomun üzərinə düşür, onları bilmək, başa düşmək, istifadə etmək və tanımaq isə dili bilməyin yüksək səviyyəsindən xəbər verir. Deməli danışq nitqi ingilis dilinə yiyələnməkdə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Təqdim olunan işin də aktuallığı məhz bundan ibarətdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dilinin kifayət qədər böyük həcmi idiomatik ifadələr təşkil edir. Bundan başqa, idiomları öyrənmək təkcə dilçilik tərəfdən deyil, həm də ingilis dilinin tədris metodikası tərəfdən də vacibdir.

Hazırkı yazının məqsədi idiomların ingilis danışq dilində ifadəlilik vasitəsi kimi tədqiq edilməsidir. Qoyulan məqsədə nail olmaq üçün ən çox işlədilən idiomatik ifadələr kateqoriyasını araşdırmaq zəruriliyi ortaya çıxır.

Bu tədqiqatın **predmeti** idiomatik ifadələrin təcrübədə, ingilis dili dərslərində tədrisi və tətbiq edilməsi imkanlarının öyrənilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın **obyekti** ingilis dili idiomlarının aşağıdakı mövzular üzrə seçimidir: yemək, pul, bədən, heyvanlar.

İdiomların öyrənilməsi çox vacib məqamdır, ona görə ki, hətta dil daşıyıcılarının çoxu belə onlara kömək edə biləcək başlanğıc məlumatlar təcrübəsinə və mədəniyyət biliklərinə malik deyil. İngilis dilini öyrənənlər bəzi kontekstlərdə sözün tamamilə müxtəlif mənaya və ya çalara malik olduğunu, habelə çoxlu sayda düzgün yazılış qaydasının olmasını aşkar etdikdə pərt olurlar. Buna görə də idiomların öyrənilməsinə qədər və ya onlarla birlikdə “idiomlar dənizində batmamaq üçün” tələbələrə və şagirdlərə kömək edə biləcək bəzi mədəni irsi öyrənmək vacibdir. İdiomlar müxtəlifdir və istifadəçi üçün çətindir, lakin eyni zamanda maraqlı və parlaqdır. İdiomlar dilə yumor və “kəskinlik” qatır və çox vaxt effektiv şəkildə istifadə edilə bilər.

İdiomların tədrisində bilinməsi faydalı və vacib olan üç əsas komponent mövcuddur:

1. **Təyin edilməsi.** Bəzi idiomları istənilən yeni söz kimi, kontekstdə onlara rast gəldikdə onları təyin edərək və izah edərək öyrətmək olur. Bu mənada idiomun aktual definisiyası dərhal aydın olur. İdiomlara nitqdə və ya yazıda rast gəldikdə hərfi tərcümə müzakirə tələb edir. Onun əsl mənə ilə müqayisəsi zamanı hərfi tərcümənin mənasız olması aşkar görünür. İdiomun başlanğıc definisiyasını araşdırın və onun mənşəyini öyrənin, çünki bu, idiomların öyrənilməsinin effektiv yoludur.

2. **İstifadə edilməsi.** Beləliklə, idiom təyin edilmişdir, onun mənşəyi və mənası onun hərfi interpretasiyası ilə müqayisə edilir, tələbələrə və şagirdlərə onun auditoriyada və sinifdə istifadə edilməsi üçün müxtəlif imkanlar verilə bilər. Nəyisə bilməyi nümayiş etməyin sadə yolu həm şifahi və həm də yazılı çalışmaları yerinə yetməklə alternativlərin arasından onun ekvivalentini müəyyənləşdirməkdir. Müvafiq idioma daxil olan ifadələrin başqa şəkildə işlədilməsi üzrə çalışmalar tələbələrə və şagirdlərə gələcəkdə bu səpkiyə araşdırmalar üçün təcrübə verə bilər və eyni zamanda yardımçı olar.

3. **Tətbiq edilməsi.** İdiomların tətbiqi bu yeni növ biliklərin imkanları və tətbiqi ilə müşayiət edilməlidir.

Yeni əldə edilən informasiyanın yaradılması çətin hesab edilir. Əvvəlcə tələbələrə və şagirdlərə tərcümə biliklərini dinləmək və təyin etmək təklif edilir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, idiomlar özləri özlüyündə xüsusilə kreativ yazılı ifadəyə kömək edir.

İdiomları necə öyrətmək lazımdır? İdiomlar həm asan, həm də çətin ola bilən ifadələrdir. İdiomlar hərfi tərcüməsi olmayan, qrammatik qaydalarına tabe olan və “əsil baş ağrısı” olmağa qadir olan ifadələrdir.

İdiomlar hər dildə meydana gəlir, ingilis dilində onların sayı minlərlədir. Onlar çox vaxt çəşdirir, çünki birlikdə götürülmüş bütöv söz qrupunun mənası ayrılıqda götürülmüş sözlərin mənası ilə çox vaxt heç bir ümumi cəhətə malik olmur və ya az ümumi cəhətə malik olur. Dili başa düşmək üçün bu dildə idiomların nə bildirdiyini bilmək lazımdır. Əgər idiomların definisiyasını hərfən, sözbəsöz araşdırmağa çalışsaq, biz tamamilə çaş–baş qalarıq. Onların gizli mənasını bilmək lazımdır. İdiomları bütöv kimi qəbul etmək, bütöv ifadəni qrammatika üzrə informasiya və söz birləşməsi ilə birlikdə dəf-tərə qeyd etmək lazımdır. İdiomların istifadəsi zamanı onların qrammatikasının nə qədər “çevik” olmasını bilmək vacibdir. Onlardan bəziləri digərlərinə nisbətən daha dəyişməzdir, stasionardır. Mövcud lüğətlər kömək edə bilər, lakin qrammatikani real nümunələrdə izləmək daha yaxşıdır.

İdiomlar adətən kifayət qədər qeyri-rəsmidir və situasiyaya şəxsi komponent daxil edir. Onlar bəzən kinayəli və ya yumoristik xarakter daşıyır.

İdiomları bilmək ingilis dilini yaxşı bilməkdir. Bütün məna yükü idiomun üzərinə düşür, onları bilmək isə dili bilməyin yüksək səviyyəsindən xəbər verir.

İdiomların seçilmiş kateqoriyalarının tədqiqatı zamanı onlardan daha çox işlədilər aşkar edildi. Yəni məhz mövzular üzrə idiomatik kateqoriyalar: yemək, heyvanlar, vəziyyət, paltar və s.. Yemək mövzusu ilə bağlı aşağıdakı idiomları nəzərdən keçirək:

Tough cookie – xuliqan, dələduz

Bad apple — yaramaz

Big cheese — nüfuzlu adam

Hard nut to crack — çətin tapşırıq

Hot potato — aktual mövzu

As cool as a cucumber — soyuqqanlı

Top banana — lider, aparıcı

Chew the fat — boşboğazlıq etmək, çərənləmək.

Daha maraqlı mövzu pul məfhumunu ifadə edən idiomlardır:

To be flush with money — yağ-bal içində üzmək

Bring home the bacon — firavan, xoşbəxt yaşamaq

To be in the red — borc içində olmaq

Make a bundle — pulu topa-topa yığmaq

Look like a million dollars — əla, çox gözəl görünmək

Peanuts — az pul, az pul xərcləməklə

Vəziyyət mövzusu ilə bağlı aşağıdakı idiomları nəzərdən keçirək:

Have egg on one's face — pərt olmaq, pis vəziyyətə düşmək
Egg head — ağıllı adam
The apple of one's eyes — bir kəsin gözünün işığı
A bag of bones — çox arıq, bir dəri bir sümük
Cat got your tongue — dilini pişik yeyib, danışa bilməmək
Poke one's nose into other's affairs — müdaxilə etmək, burnunu hər yerə soxmaq

Heyvan adları ilə işlənən müxtəlif məzmunlu idiomları nəzərdən keçirək:

Run around like a headless chicken — yumurtası tərs gəlmiş toyuq kimi vurnuxmaq

Put the cat among the pigeons — başını bəlaya salmaq, problem yaratmaq

Eat like a horse — bir oturmağa bir qoyun yemək, çox yemək

Eat like a bird — çox az yemək

As busy as a bee — arı kimi çalışqan olmaq

As sick as a parrot — məyus, ümitsiz

As weak as a kitten — zəif, bədənə gücsüz

To be a rat — fərari, hərbiyədən yayınan adam

Let the cat out of the bag — sirri açmaq, ağızının qaytanı olmamaq

İdiomatik ifadələrin dərs prosesinə tətbiq edilməsi onların istifadəsinin effektivliyini göstərir. Təcrübə göstərir ki, idiomların istifadəsi tələbələrdə və şagirdlərdə böyük maraq oyadır. Onlar internetdən götürülmüş və ya paremioloji lüğətlərdən tapdıqları idiomatik ifadələrin siyahısını gətirirlər. Onların istifadəsi ilə müxtəlif dialoqlar və monoloqlar təşkil edirlər; onların işlədilə bildiyi situasiyaları modelləşdirirlər.

Atalar sözlərinin və idiomların düzgün və yerində işlədilməsi nitqə təkrar olunmaz özünəməxsusluq və xüsusi ifadəlilik verir. Bu və ya digər atalar sözünü konkret situasiyada işlədərkən, danışan deyilənlərin mahiyyətini təsdiq etmək və vurğulamağa çalışır, buna görə də onların savadlı şəkildə tərcüməsi, deyilənlərin mahiyyətinin dəqiq və incə şəkildə çatdırılması zəruridir.

Beləliklə, idiomlar ingilis danışığı dilində ifadəlilik vasitəsi kimi böyük rol oynayır və şagirdlərdə danışığı nitqinin mənimsənilməsinə, leksikaya və sözlərin mənalarına və onları bütün nitq fəaliyyəti növlərində istifadə etmək bacarığına yiyələnməyə maraq oyadan qiymətli pedaqoji üsullardır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Harry Collins. American-English Idioms. USA, 1994
2. Yusifov G. Azərbaycan və İngilis dillərində sabit söz birləşmələrinin linqvistik-üslubi xüsusiyyətləri. Bakı: Kitab aləmi nəşriyyatı, 2004.

3. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. Bakı: Maarif nəşriyyatı, 1977.
4. Siedle J. English Idioms and How to use them. M., 1983
5. Makkai A. A Book of English idioms. London , 1994.

**Goulbaniz Jahangirova
Masma Zohrab-Majid**

Summary

Teaching techniques of idioms at the English lessons

The written article is dedicated to the usage and teaching techniques of idioms at the English lessons. As is known idioms are a group of words that are used to denote something different than the separate words it contains. So idioms are considered to be the main part of a spoken language as they play an important part for enlarging word-stock of the appropriate language. In order to master the language well one should know its idioms perfectly well. While teaching idioms at the English lessons both in the higher and secondary schools a number of procedures are to be followed by the instructors and teachers. The article chiefly deals with the definite methods of teaching idioms in the foreign languages. By using idioms of different theme students make up situations, dialogues and monologues. It enables them to develop their communicative skills and enlarge their outlook about the topic they learn. The above mentioned facts are predicated through the examples taken from the phraseological and paremiological dictionaries.

**Гюлбаниз Джахангирова
Месма Зохраб-Меджид**

Резюме

Способы преподавания идиом на уроках английского языка

Статья посвящена роли и месту идиом в преподавании английского языка. Идиомы играют важную роль в увеличении словарного запаса устного языка. Идиомы это устойчивые обороты речи, без которых невозможно преподавать и изучать любой иностранный язык. Они придают эмоциональный оттенок языку и делают речь оживленной. Идиомы являются главным компонентом разговорного языка. В статье рассматриваются три метода преподавания идиом в иностранном языке. Также представлена условная, тематическая классификация идиом. Методические рекомендации основываются на примерах, взятых из паремиологических словарей. Являясь средствами выразительности речи в английском языке, идиомы имеют большую значимость и обуславливают необходимость разработки педагогических приемов, мотивирующих учащихся к овладению разговорной речи, усвоению лексики и значения слов и способности их использования во всех видах речевой деятельности.

Rəyçi: fil.e.d., prof. M.Qızıyeva

Cəvahir Hacıyeva
ADU

ÇOXMƏNALILIQ VƏ ÇOXMƏNALI SÖZLƏR MƏSƏLƏSİNƏ DAİR

Açar sözlər: *çoxmənalı söz, metafora, semantika, mərkəzi məna.*

Key words: *polysemantic word, metaphor, semantics, central meaning.*

Ключевые слова: *полисемичное слово, метафора, семантика, центральное значение.*

Dilçilik ədəbiyyatlarından bəllidir ki, çoxmənalılığın yaranması bir neçə səbəbdən ola bilər. Onların birincisi metaforadır. Metaforada ad, oxşarlığa görə köçürülür. Məsələn, bic, hisslərini gizlədən adamlar *cunning person - fox* kimi adlandırılır. Qadınlar *a peach, a lemon, a cat, a goose* və s. adlandırılırlar da bilər.

Metafora müəllifin yaradıcı təxəyyülünün məhsulu ola bilər. Məsələn, V.Şekspirin “Kral Riçard II” əsərində İngiltərə belə adlandırılıb: *this precious stone set in the silver sea* və yaxud Tennison yazır: *What stamps the wrinkle deeper on the brow? to view each loved one blotted from life's page.*

Linqvistik metaforada, xüsusilə uzun müddət işlədilmiş və ölü metaforanın adlandırdığı əşyanın ayrı adı olmur. Ölü metaforada müqayisə tamamilə unudulur. Məsələn, *gather source* və *shady* sözlərinin aşağıdakı misallarda məlumat vermək üçün işlədilməsinə fikir versək, dediyimizi asanlıqla sübuta yetirərik:

I gathered that one or two of their sources were shady, and some not so much shady as irregular in a most unexpected way.

Metaforik işlənən *a sun beam* və ya *a beam of light* ifadələrinin heç biri ağaclarla əlaqəli izah olunmur, baxmayaraq, həmin söz qədim ingilis dilində *beam “tree”* // german *Baum-dan* törəmişdir.

Çoxmənalılığın formal göstəricisi onun başqa sözlərlə birləşməsi, yəni söz birləşməsi yaratması və müxtəlif semantik qrupa mənsub olması müxtəlif leksik vahidlərlə əkslik təşkil etməsidir. Məsələn: *to break* feili bütövlüyü pozmaq mənasında aşağıdakı isimlərlə işlədilər bilər (*break a vase, glass, a cup, a saucer, window*). Semantik mənasına görə *to smash, to crush, to crack* feillərinə bənzəyir və semantikasına görə *to fix, to mend, to repair, to put, to gather* lüğət vahidləri ilə əkslik təşkil edir.

Elə həmin feil digər lüğəvi mənalarda - pozmaq, yerinə yetirməmək, əməl etməmək - *to violate* işlədilərək *to observe, to keep, to fulfil, to stick to smth* antonimlərinə malik olur, aşağıdakı isimlərlə birləşərək söz birləşməsi yaradır (*a promise, a vow, an oath, a law, a treaty, a resolution, regulation* və s.). Çoxmənalı feilin göstəricisindən biri də onun həm təsirli, həm də təsirsiz funksiyasında çıxış etmək bacarığıdır. *I walked to the car, I walked him to the car. Why shed tears? Dogs shed in spring. The picture was hung in the living room. The traitor was hanged. Phonetics is a linguistic science. His phonetics are past improving* və s.

Çoxmənalılıq sözə aiddir, cümləyə yox. İstifadə edilmiş söz bir qayda olaraq, tək mənalıdır, sözün hansı lüğəvi mənada işdəlilməsini başa düşməyə əsasən kontekst kömək edir.

We decorated x-tree.

He was decorated for a brave deed.

Don't lean over the edge of the platform.

The slopped at edge of the forest.

It dates him. She dates him.

I've got a spoon but there is no fork.

He stopped working and stuck the fork into the ground.

Məsələn, *We are going down* - “Biz enirik, məhv olarıq” təyyarəçi tərəfindən deyilir, başqa bir məqamda isə “Bizim vəziyyətimiz pisləşir, biz batırıq” kimi tərcümə oluna bilər.

Əgər kontekst və situasiya özünün seçim funksiyasını yerinə yetirmirsə, çoxmənalı söz özünün lüğəvi mənasını nitqdə saxlayır. Məsələn,

Customer: -I would like a book, please.

Bookseller: -Something light?

Customer: -That does not matter. I have my car with me.

Çoxmənalı sözlərin mənası bərabər deyil. Onları bir neçə əlamətə görə təsnif etmək olar. Çoxmənalı sözün lüğəvi mənasına görə sinxron planda təsnif etmək üçün aşağıdakılar əsas rol oynaya bilər: 1) *obyektiv gerçəkliyin ifadə olunması metodu*; 2) *müqayisəli kommunikativ qiyməti*; 3) *istifadə olunma tezliyi*.

Əşyanın obyektiv gerçəklik adlanması metoduna görə iki mənə bir-baş (həqiqi) və məcazi mənalar qeyd olunur. Söz həqiqi (birbaş) mənasına görə semantik cəhətdən yaradıcı deyildir. Məcəzi mənada semantik cəhətdən yaradıcıdır. Həqiqi mənada sözlər təkəcə əşyanı adlandırmır, həm də öz işarəsində digər əşyalarla olan münasibətini də öz daxili mənasında gizlədir. Lakin məcazi mənada olarkən söz onunla münasibətdə olan sözlər vasitəsilə öz mənasını alır. Bir çox metaforik və metonimik mənada işlədilən sözlər

nitqə, fikrə emosionallıq, ironiya, bəyənmemə, gülüş gətirir. Məsələn, *lamb* - sözünü insana aid işlədərkən onun özünü müdafiə edə bilməməsi, *parrot* - sözü başqasının dediyini olduğu kimi təkrar edən adam haqqında işlədilir. Və bu mənfi halda işlədilir. Eləcə də *leech* – başqasının əməyi və qüvvəsindən istifadə edən adam haqqında işlədilir. *Whickers* - əzizləmə mənasında itə, pişiyə, dovşana münasibətdə işlədilir.

İkinci və üçüncü əlamətlər faktiki olaraq bir-birindən ayrılmazdır, çünki sözün işlənmə tezliyi birbaşa onun mənə xarakterindən asılıdır. Bu əlamətlərə görə çoxmənalı sözlərin lüğəvi mənasını iki yerə ayırmaq olar - əsas və asılı mənə. Əsas mənə bir qayda olaraq, əşyanın nominativ adlanma mənasını verir və konkret məfhum ifadə edir.

Lüğətlərdə əsas mənə həmişə birinci verilir. Əsas mənə digər mənaları başa düşmək üçün əsas istinad nöqtəsidir. Sözün asılı mənası ilə tanışlıq həmin sözün mənasını kontekstdə tam açılmasına, tərcümə edilməsinə imkan vermir. Məsələn, *The plane crashed on landing* cümləsində - “qəzaya uğramaq”. Bu sözün tam mənasını dərk etmək üçün həmin *to crash* feilinin əsas mənasını bilmək lazımdır, yəni düşmək, nəyəsə möhkəm səs ilə dəymək, dağılmaq. Yalnız bundan sonra həmin kontekstdə mənəni tutmaq olar.

The house was on fire, the roof crashed through.

Another quake followed and the building crashed down.

The car crashed into the wall of high speed.

Həmçinin *crack* sözünün mənasını yalnız zarafat etmək, zarafata meydan vermək məhdullaşdırmaq olmaz. Onun əsas mənası daha genişdir.

The ice cracked. The cup cracked. The wall cracked.

He poured boiling water in the glass & the glass cracked.

We heard a branch crack.

Dilin tarixi inkişaf prosesində çoxmənalı sözün mənası bölgü besabına dəyişə bilər. Yəni əsas mənə ikinci plana keçə bilər və asılı mənə ön plana çəkilə bilər. Məsələn, etimoloji baxımdan *traffic* sözünün mənası – “ticarət” (*traffic in drugs, slave traffic*). İndi isə həmin mənə artıq asılı mənədir. Həmin *traffic* sözünün əsas mənası - “küçə hərəkəti, nəqliyyat”dır. Məs.:

In England traffic keeps to the left.

He was waiting for the cross traffic to pass.

Çoxmənalı sözlərin bütün mənaları əsas mənə ətrafında birləşir - mərkəz mənə. Mərkəz mənə - əsas mənəni sözün bütün mənalarını və ona qohum olan sözləri analiz etdikdən sonra təyin etmək olar.

Məsələn, *stub* isminin mərkəz - əsas mənası qalıq, nəyinsə hissəsi, əsas hissə məhv olduqdan sonra qalan hissə. Bu semantik özlük üzərində, bütün digər mənalar onun ətrafında qruplaşır: *the stub of a cigarette* - kütük,

the stub of a tree - kül, *the stub of a ticket* - biletin nəzarət hissəsi kəsildikdən sonra qalan hissə, *the stub of a cheque book* - çek kitabçasının kötüyü, *the stub of an arm*, *the stub of a pencil*, *the stub of a tooth* - dişin kökü və s.

Stroke isminin əsas mənası - az vaxt sərf edərək istifadə olunan ayrıca hərəkətdir. Bu mənə ətrafında aşağıdakı mənaları birləşdirir: *the stroke of an oar*, *not to do a stroke of work*, *one stroke of the pen*, *a sun stroke*, *on the stroke of ten* və s.

Çoxmənalı sözün mənaları və ona qohum olan sözlərin mərkəz mənə - əsas mənası ətrafında qruplaşması müxtəlif əşyaların adlandırılmasının başa düşülməsinə kömək edir. Nə üçün onun belə adlandırılması məsələsinin açılmasına köməklik edir?

Məsələn, *diapozitiv*, *loqarifma xətkəsi*, *lineyka*, *uçqun* ingilis dilində eyni köklü söz ilə ifadə olunur: *diapozitiv* - *slide*; *loqarifma xətkəsi* - *a sliding rule*; torpaq uçqunu, sürüşməsi - *land slide*,

İngilislərin nə üçün “yelçəkər” və “şaşki” sözlərini eyni sözlə *draught* ilə ifadə etməsini başa düşmək üçün yalnız onu bilmək lazımdır ki, hər iki mənə eyni hərəkətlə *draw* - “çəkmək” bağlıdır. Xarici üçün nə üçün şalvar, pencək, yubka və jaketin eyni sözdə “*suit*”la ifadə olunmasını başa düşmək çətindir. İngilislər üçün bu mənalar ümumi bir mənə ilə birləşir, aralarında harmoniya olan bir nabor razılıq əmələ gəlir.

Xarici dilin leksikasına yiyələnmək üçün bütün əlaqəli sözləri yadda saxlamaqdansa, çalışıb həmin sözün əlaqə yaradan özəl mənasını aydınlaşdırmaq lazımdır. Sözün əsas mənası imkan verir ki, onu sərbəst işlədə biləsən. Əgər azərbaycanlı tələbə “*meat*” isminin yalnız ət mənasını bilirsə, o çətin ki, *the meat of an orange*, *the meat of an egg*, *the meat of a nut* baxmayaraq ki, bu ifadələrin belə işlədilməsi tamamilə qanunauyğundur və həmin sözün mərkəzi mənasına uyğundur - “içəridə olan hissə, qabıq, dəri altında olan hissə” deməkdir. Həmçinin “*floor*” sözünü yalnız “mərtəbə” mənasında kontekstdə *the first floor*, *the second floor*, *on the ground floor ceiling* sözü ilə qarşılaşmadan, işlədən tələbə *ocean floor* ifadəsindən heyrtlənməyə bilməz. Həmin ifadənin qarşılığı dənizin dibi deməkdir. Əgər biliriksə ki, “*coat*” isminin özək mənası - “xarici örtük” deməkdirsə, onda *dog's coat* - “itin tükü”, *a coat of paint* - “rəngin qatı” bu çox qeyri-məntiqi alınar.

Çoxmənalı xarici dil sözlərini mənaları ilə tanış olarkən lazımdır ki, biddilli izahlı lüğətdən istifadə edəsən, çünki orada sözün mənası təsvir olunur - tərcümə olunmur, ona görə ki, sözün mənası o dil, doğma dili olan adamlar üçün necə başa düşülürsə, elə də qəbul edilməlidir. Xarici dil sözlərinin mənasının izahla deyil, tərcümə ilə anlanması əksər hallarda sözün mənə imkanları haqqında səhv anlayış yaradar, həmin sözün mərkəz mənasını təhrif edər və

onun düzgün işlədilməsinə mane olar. Bəzən ingilis və Azərbaycan dillərində çoxmənalı sözlərin bəzi birləşmələrdə mənaları üst-üstə düşür. Məsələn, ingilis dilində olan *stray* sözü müəyyən kontekstdə Azərbaycan dilinə təsadüfi kimi tərcümə olunur. *A stray visitor* - təsadüfi qonaq. Hər halda *stray* və təsadüfi sözləri arasında müxtəlif mərkəzi (özək) mənasına malikdir və o həmin sözlərin semantik imkanlarını təyin edir. *Stray* sifətinin normadan kənara çıxaraq başqa anlamla düzgün olmayan yol ilə gedir, (*a stray bullet* - təsadüfi güllə, *a stray dog* - avara it, *a stray child* – özünü itirən uşaq) halbuki *stray* sözünün mərkəz mənası (özək) - təsadüfi, gözlənilmədən meydana gələn, dəyişən, sistematik olmayan (təsadüfi görüş, təsadüfi (gözlənilmədə) iş, təsadüfi (gözlənilməz) varlıq).

Sözün mənasını analiz edərkən müşahidə edirik ki, sözlər tək-cə sadəcə mənə birliyindən ibarət deyildir. Təkmənalı sözlər adətən elmi terminlərdir, məsələn, hidrogen, molekul və s. Lakin yuxarıdakı misallarda göstəriləyi kimi, çoxmənalı sözlər adından görüldüyü kimi, bir mənə deyil, bir neçə mənəyə malik olurlar.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Verdiyeva Z.N., Ağayeva F.M., Adilov M.İ. Azərbaycan dilinin semasiologiyası. B., 1979, 204 s.
2. Layonz C. Linqvistik semantika: giriş (tərcümə). B., 2014, 375 s.
3. Məmmədov İ. Azərbaycan dilinin semantikasını. B., 2006, 370 s.
4. Arnold I.V. The English word. M., 1978, 292 p.
5. Ginsburg R.S. and others. A course in Modern English lexicology. M., 1979, 271 p.
6. Смирницкий А. Лексикология английского языка. М.. 1956. 259 с.

Javahir Hacıyeva

Summary About Polysemy and Polysemantic words

The article deals with the problem of polysemy and polysemantic words. Firstly, the author provides detailed information on the polysemy and polysemantic words, then, through the context, reveals the semantic meanings of the used words.

In particular, a conditional classification of polysemantic words is introduced on the principles below: the methods of expressing objective reality; the comparative communicative assessment and frequency of use. Changes in certain meanings of polysemic words in the historical process of language development, and other issues are considered in the article as well.

Джавахи́р Га́джиева

Реюме

О полисемии и многозначных словах

В статье рассматривается проблема полисемии и многозначности слов. В первую очередь, автор пытается дать информацию о полисемии, многозначных словах, затем с помощью контекста объясняет семантические значения использованных слов.

В частности, предлагается условная классификация многозначных слов по следующим принципам: методу выражения объективной действительности, сопоставительной коммуникативной оценки, частности использования. Также рассматривается изменение некоторых значений полисемичных слов в историческом процессе развития языка и т.д.

Rəyçi: fil.f.d.,dos.A.Cəfərov

